

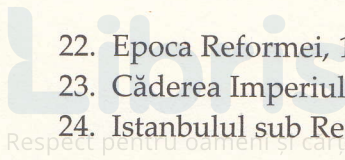
JOHN FREELY

Istanbul Orașul imperial

Traducere din engleză de
Ondine-Cristina Dascălița

CUPRINS

<i>Lista reproducerilor color</i>	9
<i>Credite pentru reproducerile color și alb-negru</i>	10
<i>Hărți</i>	11
<i>Prefață</i>	15
<i>Notă despre ortografia și pronunția limbii turce</i>	16
Partea I — BIZANȚ	17
1. Strâmtoarea și orașul, până la aprox. 658 î.Hr.	19
2. Orașul-stat grec Bizanț, aprox. 658 î.Hr.–196 d.Hr.	26
3. Bizanțul roman, 196–330	35
Partea a II-a — CONSTANTINOPOL	43
4. Orașul lui Constantin, 330–337	45
5. Orașul imperial, 337–395	53
6. Zidurile Teodosiene, 395–450	61
7. Orașul roman târziu, 450–527	70
8. Epoca lui Iustinian, 527–565	78
9. Lupta pentru supraviețuire, 565–717	87
10. Criza iconoclastă, 717–845	96
11. Născut în purpură, 845–1056	106
12. Dinastia Comnenilor, 1056–1185	117
13. Cucerirea latină, 1185–1261	128
14. Renaștere și război civil, 1261–1354	136
15. Căderea Bizanțului, 1354–1453	144
Partea a III-a — ISTANBUL	157
16. Istanbul, capitala Imperiului Otoman, 1453–1520	159
17. Epoca lui Soliman Magnificul, 1520–1566	169
18. Casa Fericirii, 1566–1623	178
19. Procesiunea breslelor, 1623–1638	189
20. Declin și decadență poleită, 1638–1730	201
21. Vremea ienicerilor, 1730–1826	214

22. Epoca Reformei, 1826–1876	224
23. Căderea Imperiului Otoman, 1876–1923	236
24. Istanbulul sub Republica Turcă, 1923–1995	250

Partea a IV-a — NOTE DESPRE MONUMENTE ȘI MUZEE 263

ANEXE

Glosar	323
Împărați și sultani	326
Bibliografie	330
Indice	335

Strămtoarea și orașul
până la aprox. 658 î.Hr.

Partea I

Bizanț

Strâmtoarea și orașul până la aprox. 658 î.Hr.

Modul ideal de a ajunge la Istanbul e dinspre mare, așa cum au făcut cei mai mulți dintre călătorii care au poposit aici în cele douăzeci și șase de secole de existență a orașului cunoscut în Antichitate sub numele de Bizanț și, mai apoi sub cel de Constantinopol. Vasul trece mai întâi din Marea Egee prin Dardanele, Hellespontul grecesc, apoi străbate Marea Marmara, vechea Propontidă. Ajungând spre capătul răsăritean al mării, orașul imperial se profilează dintr-odată, dramatic, pe fundalul palid-azuriu al cerului și apelor, cupolele și minaretele sale înălțându-se de pe dealurile ce mărginesc ambele maluri ale Bosforului, neasemuit de frumoasa strâmtoare ce separă Europa de Asia și leagă Marea Marmara de Marea Neagră, Pontul Euxin al Antichității. Acesta este într-adevăr orașul imperial, capitală, pe rând, a două imperii pe o perioadă de aproape șaisprezece secole. Monumente și ruine ale Imperiului Bizantin și ale celui Otoman se înșiră pe dealurile de pe ambele părți ale strâmtoării în vreme ce vasul își croiește drum spre port, traversând gura Cornului de Aur spre cheiul aflat la capătul sudic al Bosforului, pe țărmul european. Am ajuns în sfârșit în locul la care se refereau vechii greci atunci când spuneau *stin polis*, însemnând „spre oraș”, fiindcă nu era nevoie de mai mult pentru a ști că acesta era într-adevăr Orașul ce nu avea asemănare.

Istanbulul este unicul oraș din lume aflat pe două continente. Partea sa principală, care se întinde în extremitatea sud-estică a Europei, este separată de suburbiile sale din Asia de Bosfor, o despicătură adâncă în colțul nord-vestic al Turciei, despărțind cele două continente. Partea europeană a orașului este, la rândul ei, împărțită de Cornul de Aur, un estuar în formă de semilună, alimentat în partea lui superioară de două pâraie cunoscute ca Apele Dulci ale Europei, Cydaros-ul și Barbyzes-ul grecești. Cornul, cunoscut grecilor sub numele de Chrysokeras, are o lungime de aproximativ opt kilometri, de la gurile Apelor Dulci până la punctul în care întâlnește Bosforul, în vreme ce lățimea sa medie este de 500 de metri. Pe ultimii cinci kilometri până la Bosfor, Cornul împarte zona europeană a orașului în două, cu cartierul portului medieval Galata la nord și capitala imperială sau vechiul oraș, căruia unii îi mai spun Stambul, deși pentru greci va fi întotdeauna Constantinopolis (în română Constantinopol), la sud.

La început orașul a fost cunoscut sub numele de Bizanț (gr. Byzantion); împlinea deja o mie de ani când Constantin cel Mare avea să-l ridice la rangul

de capitală a Imperiului Roman în anul 330 d.Hr., căpătând numele de Constantinopol, Orașul lui Constantin. În 1453 Constantinopolul a fost cucerit de turcii conduși de sultanul Mehmed al II-lea, devenind capitala Imperiului Otoman și primind numele de azi. Imperiul Otoman a încetat să existe în 1923, odată cu întemeierea Republicii Turcia, a cărei capitală a fost mutată apoi la Ankara. Astfel, pentru prima oară din Antichitatea târzie, Istanbulul nu a mai fost capitala unui imperiu mondial, dar a rămas cel mai important oraș al Turciei, având o populație care azi depășește 12 milioane*, suburbiile sale întinzându-se atât pe țărmul european, cât și pe cel asiatic al Bosforului aproape până la Marea Neagră.

Vechiul Constantinopol avea o formă oarecum triunghiulară, acoperind peninsula mărginită la nord de Cornul de Aur, la sud de Marea Marmara, iar înspre vest de Zidurile Teodosiene, construite sub Teodosiu al II-lea în prima jumătate a secolului al V-lea d.Hr. și întinzându-se pe o lungime de aproape șapte kilometri de-a curmezișul șesurilor Traciei. Zona din interiorul zidurilor cuprinde șapte coline, dintre care șase se desprind din coama ce merge paralel cu Cornul de Aur, iar cea de-a șaptea, cu două vârfuri, se înalță în colțul sud-vestic al vechiului oraș. Un râu cunoscut sub numele de Lykos, acum canalizat și curgând pe sub străzile Istanbulului, pătrundea în oraș și străbătea valea care separă a Cincea și a Șasea Colină de Colina a Șaptea, vărsându-se în Marmara în dreptul golfului Eleutheriou. Învățatul francez Petrus Gyllius, scriind despre perioada de la mijlocul secolului al XVI-lea, a folosit cele șapte coline drept repere pentru studiul său dedicat topografiei vechiului oraș. A dat numele de Prima Colină înălțimii din vârful peninsulei ce separă Cornul de Aur de Marmara, ceea ce azi este Saray Burnu sau Punctul Seraiului, cunoscut în Antichitate drept Promentorium Bosporium.

Istoricul bizantin Procopiu scria despre Constantinopol că este „înconjurat de o ghirlandă de ape”. Orașul își datorează în mare parte frumusețea poziției sale unice, înălțându-se pe ambele maluri ale strâmtoării la confluența Bosforului cu Cornul de Aur, ale căror ape se întâlnesc în largul promontoriului pentru a curge împreună în Marmara.

Gyllius a spus despre Bosfor că este „strâmtoarea ce întrece orice altă strâmtoare, deoarece cu aceeași cheie deschide și închide două lumi, două mări”. Cele două mări la care se referă sunt Egeea și Pontul Euxin, iar cele două lumi, Europa și Asia, căci Bosforul și Hellespontul au fost de-a lungul istoriei principalele puncte de trecere între cele două continente. La fel cum Troia controla strâmtoarele în epoca străveche datorită poziției sale din apropierea Hellespontului, la fel și orașul imperial de pe Bosfor a deținut cheia spre cele două lumi și două mări din zorii istoriei până în timpurile moderne.

Orice descriere a Bosforului include și numele celor două ținuturi de pe malul european și asiatic al strâmtoării, Rumeli și Anadolu. Primul dintre aceste toponime derivă din numele vechii provincii otomane Rumeli sau Tracia de Est, „Rum” desemnând stăpânirile romane din răsărit care, mai târziu, aveau să

* Cifra valabilă la momentul publicării ediției originale, 1996. Astăzi, orașul are o populație de peste 14 milioane de locuitori. (N.t.)

primească numele de Imperiul Bizantin. „Anadolu“ este denumirea turcească a Anatoliei, partea asiatică a Turciei, care constituie 93 la sută din suprafața de uscat a țării, un subcontinent cunoscut și drept Asia Mică (Asia Minor). Anatolia înseamnă în greacă „est“, mai exact „țara răsăritului de soare“. Numele „Asia“ pare să fi avut inițial același sens atât în familia limbilor semitice, cât și în a celor indo-europene, în vreme ce „Europa“ pare să fi însemnat „apus de soare“ sau „țara întunericului“. Deosebirea dintre cele două nume trebuie să fi fost foarte evidentă pentru navigatorii ce-și croiau drum prin Bosfor dinspre Propontida spre Pontul Euxin, cu soarele ce se ridica deasupra unui țărm al strâmătorii și apunea dincolo de celălalt, apele adânci ale canalului despărțind „țara răsăritului de soare“ de „țara întunericului“.

Bosforul are o lungime de aproximativ 35 de kilometri dacă tragi o linie pe mijlocul canalului, care altfel, între Marea Neagră și Marea Marmara, își schimbă de nouă ori direcția, curgând în general de la nord spre sud. Adâncimea strâmătorii la mijlocul canalului variază între 50 și 75 de metri, excepție făcând o porțiune de la jumătatea traseului său, unde adâncimea coboară brusc la 110 metri. Lățimea maximă pe care o atinge este de 3 500 de metri între Rumeli Feneri și Anadolu Feneri, farurile (în turcă, *fener*) din Europa și Asia ce stau la intrarea în strâmtoare dinspre Marea Neagră. Cea mai îngustă porțiune a Bosforului începe la aproximativ 20 de kilometri mai jos de Marea Neagră, unde, pe o distanță de aproape 3 kilometri, țărmurile celor două continente sunt despărțite doar de o fâșie de 700 de metri de apă. Aici, Bosforul este străjuit de Rumeli Hisarı și Anadolu Hisarı, Castelele (în turcă, *hisar*) Europei și Asiei, două fortărețe construite de turci înainte de a cuceri Constantinopolul. Anadolu Hisarı se află la gura de vărsare a unuia dintre cele două pâraie cunoscute sub numele de Apele Dulci ale Asiei, anticele Arete și Azarion, numite în turcă Göksu și Küçüksu.

Ambele țărmuri ale Bosforului sunt mărginite de golfulețe și porturi naturale, iar în genere se poate constata că unui golf de pe un țărm îi corespunde un promontoriu pe celălalt. Cele mai multe porturi adăpostesc sate, datând din Antichitate, cele de pe Bosforul superior fiind locuite până de curând mai mult de pescari și familiile lor. În pofida urbanizării rapide a țărmurilor Bosforului, care a dus la includerea tuturor satelor de vacanță de pe Bosforul inferior în masa urbană a Istanbulului, dealurile și văile aflate de-a lungul strâmătorii sunt încă împădurite, pe ele crescând chiparoși, coconari, platani, castani, terebinți și arborii-Iudei. Primăvara, spre sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai, florile în toate nuanțele de la roz la magenta ale arborilor-Iudei se amestecă cu florile mov ale omniprezentei glicine și cu lumânările roșii și albe ale castanilor, sporind dincolo de cuvinte frumusețea Bosforului, la care se adaugă serenadele nocturne ale privighetorilor, ale căror cântece reverberează în visele noastre.

Vizitatorul ocazional al Istanbulului, cel care sosește în special iarna, cu greu va putea fi convins că Bosforul poate fi o apă primejdioasă și capricioasă. Văzut de pe dealurile de deasupra țărmurilor cum șerpuiește, cum se lărgeste și se îngustează pe alocuri, Bosforul arată adesea ca un lac prelung ori ca un șir de lacuri, în vreme ce apele sale repede curgătoare dinspre Marea Neagră spre

Vedere asupra Bosforului dinspre țărmul asiatic pe deasupra palatului de vară de la Beylerbey

Marmara ne dau impresia unui râu. Cine îi observă însă curenții și contracurenții schimbători, diversele vânturi ce ajută ori îngreunează navigația pe această cale de apă intens circulată, cețurile impenetrabile ce îl înconjoară, chiar și ocazionalele blocuri de gheață care îl gâtuie uneori, realizează pe deplin că face parte dintr-o incontrolabilă mare. Aici s-a luptat Belizarie, generalul lui Iustinian, cu invincibila balenă Porphyrios, acel Moby Dick care timp de luni de zile a sfârșmat toate corăbiile care ajungeau în Bosfor, și tot aici istoricul Gyllius a observat cel mai mare rechin pe care l-a văzut vreodată. Iar în vremurile fericite de odinioară, la mijlocul iernii, grupuri de delfini jucăuși puteau fi zărite croindu-și drum prin strâmtoare, amintindu-ne că delfinul apărea pe unele monede bizantine timpurii. În mitologia greacă, Apollo lua uneori înfățișare de delfin, conducându-i pe navigatori peste mare spre pământuri unde aveau să întemeieze noi colonii, iar, din câte se știe, coloniștii care s-au stabilit în Bizanț au fost îndreptați spre aceste locuri de oracolul din Delfi.

Cele mai vechi mituri grecești legate de Bosfor datează probabil de la sfârșitul epocii bronzului, din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.Hr., când elenii au intrat pentru prima oară în contact cu lumea de dincolo de Hellespont. Una dintre legende povestește despre Zeus și dragostea lui pentru Io, fiica zeului-râu Inachus, pe care stăpânul zeilor o transformă într-o junincă pentru a o ascunde de geloasa sa soție Hera. Însă Hera nu a putut fi înșelată și a trimis un tăun pe urmele lui Io. Urmărită de tăun, Io a străbătut inclusiv strâmtoarea care desparte Asia de Europa și care de atunci poartă numele de Bosfor, adică „Vadul Vacii”, amintindu-ne de Io, frumoasa transformată în junincă.

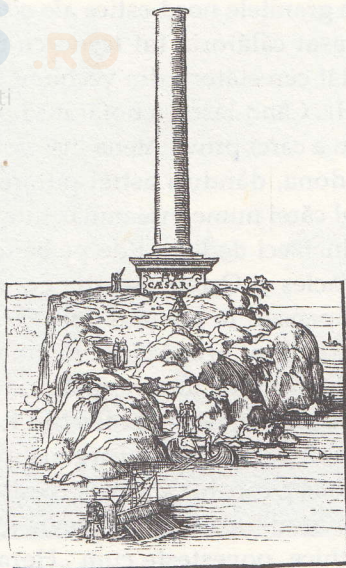
Legenda lui Iason plecat în căutarea Lânii de Aur aparține probabil și ea mitologiei populare legate de primele călătorii ale grecilor prin strâmtoare, care

i-au purtat mult dincolo de granițele nord-estice ale *oikumenei* elene, adică ale lumii locuite. Homer a plasat călătoria lui Iason cu o generație înainte de Războiul Troian, pe care atât cercetătorii din vechime, cât și cei moderni l-au localizat în timp la 1200 î.Hr. Când Iason a hotărât să plece în călătorie, el s-a îmbarcat pe corabia *Argo*, în a cărei provă Atena inserase o bucată de lemn din stejarul oracular de la Dodona, dându-i astfel puterea să vorbească. După lansarea la apă a lui *Argo*, al cărei nume înseamnă „iute”, eroi din toată Grecia s-au oferit să ocupe cele cincizeci de locuri de pe băncile de vâslași, printre aceștia numărându-se Heracles și Orfeu. Aceștia erau argonauții, echipajul corabiei pe care Edmund Spenser, în poemul epic *Faerie Queene*, a descris-o drept „slăvita *Argo*, ce cu pas iute/ prin Mările Euxine purtă floarea întregii Elade”. Singura relatare din vechime despre călătoria lui *Argo* care a supraviețuit o reprezintă *Argonauticele* lui Apollonios din Rodos, lucrare scrisă la jumătatea secolului al III-lea î.Hr. Dar Iason și argonauții săi sunt amintiți și în izvoare mai vechi precum Homer, care în *Odiseea* vorbește prin gura personajului principal despre: „*Argo*, ce în mintea tuturor rămas-a”. În vreme ce Pindar, într-una din odele sale pythice, povestește cum „Hera în fiii zeilor aprins-a dorința de corabia *Argo*. Ca niciunul să nu fie lăsat în urmă, ducându-și viața fără primejdie sub oblăduirea mamei, ci mai degrabă să găsească leacul împotriva morții însăși în curajul de a fi alături celor de un leat cu el.”

Gyllius a identificat chiar un număr de locuri de-a lungul Bosforului asociate cu legenda lui Iason și a argonauților. Aceste locuri se pot recunoaște și azi, cel mai semnificativ fiind Simplegadele¹ sau „stâncile care se ciocnesc” de lângă Rumeli Feneri, printre care corabia *Argo* abia s-a strecurat înainte ca ele să se închidă din nou. Malurile Bosforului superior din apropiere de Rumeli Feneri și Anadolu Feneri își păstrează frumusețea naturală mai bine decât orice alt loc de-a lungul strâmătorii, deoarece se află într-o zonă militară situată dincolo de granițele orașului. Unicele urme ale civilizației moderne fiind puzderia de petroliere și nave comerciale care străbat strâmtoarea pe drumul lor spre și dinspre Marea Neagră, urmașe ale comerțului care a început odată cu întemeierea primelor colonii grecești pe malurile Pontului Euxin.

Prima dintre aceste colonii a fost Sinope (Sinop), întemeiată la mijlocul secolului al VIII-lea î.Hr. de orașul ionian Milet. În următorul secol Miletul a mai întemeiat aproximativ treizeci de astfel de colonii pe țărmurile Pontului Euxin și ale Propontidei, în vreme ce alte orașe grecești au întemeiat și ele câteva colonii acolo, dar și de-a lungul Hellespontului și al Bosforului. Prima colonie grecească mare de pe Bosfor a fost Calcedonul, întemeiat de Megara în jurul anului 675 î.Hr. pe țărmul asiatic al strâmătorii, acolo unde apele Bosforului se varsă în Propontida. Colonia își continuă azi existența sub numele de Kadiköy, un cartier de pe malul asiatic al Istanbulului, care cu multe secole în urmă fusese eclipsat de orașul imperial de pe cealaltă parte a strâmătorii. Acesta din urmă și-a început existența de colonie grecească sub numele de Byzantion. Potrivit lui

* Traducerea citatelor din această carte — cu puține excepții ce vor fi semnalate ca atare — este făcută după textul în limba engleză reprodus în cartea originală. (N.t.)

Coloana lui Pompei pe Simplegade, stâncile care se ciocnesc;
desen de la începutul secolului al XVII-lea

Herodot, Bizanțul a fost fondat la șaptesprezece ani după întemeierea Calcedonului. Datorită faimei pe care orașul imperial o va dobândi ulterior, au fost mulți cei care și-au asumat meritul de a fi jucat un rol în întemeierea Bizanțului, dar atât savanții din vechime, cât și cei ai zilelor noastre sunt în general de acord că orașul Megara a fost principalul întemeietor.

Inițial, așezarea se ridica pe Prima Colină, constând din acropola de pe Promontorium Bosphorium. Principalele monumente de pe Prima Colină sunt azi Sfânta Sofia (Hagia Sophia), marea biserică ridicată de Iustinian; Topkapı Sarayı, reședința sultanilor otomani timp de patru secole, după cucerirea Constantinopolului; Moscheea Albastră, construită de sultanul Ahmed I la începutul secolului al XVII-lea — trei edificii ce cuprind o perioadă de peste o mie de ani din istoria orașului imperial. Săpăturile arheologice de pe Prima Colină au scos la iveală ceramică și alte obiecte datând încă de la sfârșitul mileniului al VI-lea î.Hr., provenind probabil din așezări ale primelor triburi tracice, printre care se numărau și frigienii. Dar această acropolă nu a putut fi niciodată studiată sistematic de arheologi, deoarece cea mai mare parte a platoului este ocupată de curțile și pavilioanele palatului Topkapı. Acesta a fost construit parțial peste Marele Palat al împăraților bizantini, care, la rândul lui, a fost ridicat pe ruinele vechiului oraș grecesc Byzantion, astfel încât Prima Colină ni se prezintă ca un adevărat palimpsest al istoriei.

Potrivit tradiției, Bizanțul a fost întemeiat de Byzas Megarianul, care, în una dintre versiunile mitului, este fiul lui Poseidon și al nimfei Keroessa, fiica lui Zeus și a lui Io. Mitul fondator povestește de asemenea că, înainte să pornească

Byzas Megarianul, întemeietorul eponim al Bizanțului;
de pe o monedă din Bizanț, aprox. 230–220 î.Hr.

În călătorie, Byzas a consultat oracolul lui Apollo de la Delfi, care l-a sfătuit să se așeze „față în față cu țara orbilor”. Sensul fiind, după cum ne explică Herodot, citându-l pe generalul persan Megabazus, că „oamenii din Calcedon trebuie să fi fost orbi la acea vreme, căci de ar fi avut ochi nu ar fi ales un loc mai prejos, când aveau la îndemână unul mult mai bun”.

Unul dintre avantajele oferite de locul pe care s-a ridicat Bizanțul în comparație cu Calcedonul era acela că putea fi mult mai bine apărat, deoarece colina abruptă a acropolei de la confluența Bosforului cu Cornul de Aur era protejată de mare din toate părțile, cu excepția laturii vestice, unde putea fi construit un zid de apărare. Un alt avantaj îl constituia faptul că estuarul Cornului de Aur reprezenta un port natural splendid, adăpostit de înălțimile ce îl înconjoară pe toate părțile, cu excepția locului de confluență cu Bosforul, dar chiar și acolo promontoriul de sub Prima Colină se curbează spre nord, protejând portul interior. Promontoriul acționează și ca o barieră pentru bancurile de ton ce coboară prin Bosfor din Marea Neagră, deviindu-le spre port, unde abundența de pește a dus la dezvoltarea pescuitului ce avea să devină una dintre principalele surse de venit ale populației Bizanțului. Alte importante surse de venit erau diversele taxe și dări pe care le plăteau corăbiile ce treceau prin strâmtoare, deoarece Bizanțul a controlat Bosforul încă din zorii istoriei sale, iar acesta a fost și motivul înfloririi și măreției sale ulterioare. După cum scria Gyllius: „Bosforul a fost primul creator al Bizanțului, mai mare și mai important decât Byzas, primul întemeietor al Bizanțului.”

Acestea au fost începuturile coloniei grecești a Bizanțului, care, cu timpul, a devenit „orașul orașelor”, orașul imperial, ce și-a păstrat măreția și splendoarea, deși imperiile a căror capitală a fost aparțin de acum istoriei.